

Interpunkcja w tłumaczeniu. Polski myślnik w przekładzie na język włoski

Katarzyna Foremniak

Uniwersytet Warszawski
katarzyna.foremniak@uw.edu.pl

Streszczenie

Przekład interpunkcji jako osobne i wymagające zadanie tłumacza okazuje się kwestią niedocenianą zarówno przez nauczających warsztatu, jak i przez badaczy. Celem artykułu jest zwrócenie uwagi na istotę problemu, a także wskazanie i opisanie technik stosowanych w tłumaczeniu na język włoski polskich kontekstów wymagających użycia myślnika (wł. lineetta). Jako znak, którego zastosowania znacząco różnią się w obu badanych językach, myślnik pozwala dostrzec konteksty wymagające kontrastywnego zestawienia dwóch norm przestankowania.

Materiał językowy poddany analizie obejmował zbiór reportaży Mariusza Szczygła Nie ma, opublikowany w 2018 przez wydawnictwo Dowody na Istnienie, oraz włoskie wydanie tomu w przekładzie Marzeny Borejczuk – Quello che non c'è (Nottetempo, 2021). Analiza ilościowa przykładów wyekscerpowanych z polsko-włoskiego korpusu wykazała znaczną przewagę użycia myślnika w języku polskim (znak pojawił się ponad dziesięciokrotnie częściej w polskiej części materiału). Analiza jakościowa pozwoliła wyodrębnić zastosowane w przekładzie techniki: rozwiązania polegające na odwołaniu się do innych znaków interpunkcyjnych (precinka, dwukropka i wielokropka), modyfikacje na poziomie leksyki (uzupełnienie tekstu o informacje, których nośnikiem jest w polszczyźnie myślnik) i składni (wprowadzenie dodatkowych podziałów syntaktycznych, zmiana szyku zdania). Przeprowadzona analiza i płynące z niej wnioski mogą być podstawą do dalszych badań kontrastywnych nad interpunkcją, a także przyczynkiem do uzupełnienia dydaktyki języków obcych o zagadnienia związane z przestankowaniem.

Słowa kluczowe: interpunkcja, myślnik, przekład, język włoski

Abstract

Punctuation in Translation. The Polish Dash Translated into Italian

Punctuation as an important and challenging part of translation process is a neglected area of interest both in teaching and academic research. The purpose of the present study was therefore to draw attention to its importance and to identify and describe techniques that have been employed in translation of Polish dash to Italian. As the uses of dash (myślnik in Polish and lineetta in Italian) in both languages differ significantly, a proper translation requires not only

an in-depth interpretation of the text structures, but also a contrastive analysis of punctuation norms in both languages in question.

The linguistic data analysed in this study derived from a collection of reports by Mariusz Szczygieł published in the book Nie ma (Dowody na Istnienie, 2018) and its Italian translation by Marzena Borejczuk Quello che non c'è (Nottetempo, 2021).

The topic was investigated by using a combination of both quantitative and qualitative research approaches. Quantitative analysis reveals that the use of dash in Polish is significantly more frequent than in Italian (frequency of dash in Polish text is higher than in Italian by a factor of 10). Qualitative analysis highlighted several techniques applied to translate Polish structures which involve the use of dash: substitution by a different punctuation mark (mainly by comma, colon or ellipsis); lexical modifications (in order to clarify or complete the meaning); reorganization of syntactic structure (including changing syntactic sequences and word order). The findings of the study may be useful both to promote contrastive analysis of punctuation and to develop practical approaches to teaching and learning punctuation of foreign languages.

1. Wprowadzenie

Interpunkcja – choć rzadko traktowana jako kwestia problematyczna w przekładzie – jest dla tłumacza potrójnym wyzwaniem. Po pierwsze – od właściwej interpretacji znaczenia przestankowania oryginału zależy powodzenie przekładu. Po drugie – przełożenie interpunkcji jednego języka na drugi wiąże się nie tylko ze znajomością obu norm, lecz także z koniecznością ich kontrastywnej analizy. Po trzecie – właściwe odczytanie i powiązanie przestankowania ze składnią, rytmem i strukturą tekstu warunkuje zrozumienie funkcji wypowiedzi i rozpoznanie cech dystynktywnych stylu autora.

Mimo istotnej roli w procesie przekładu wciąż niewiele miejsca poświęca się interpunkcji w badaniach translatologicznych i podręcznikach dla tłumaczy. Temat wpisany jest zwykle w szerszy kontekst i poruszany na marginesie całościowej analizy konkretnego przekładu: Aleksandr Wołkowiński i Lesława Korienowska (2011) piszą o interpunkcji w tłumaczeniach na język polski wczesnej liryki Anny Achmatowej; Joanna Kubaszczyk (2016: 302–393) omawia zagadnienie przestankowania w niemiecko-polskich przekładach jako kwestię związaną z „warstwą brzmieniową i zapisem tekstu” (Kubaszczyk 2016: 8); Michał Borodo (2020: 180–181) komentuje wybory interpunkcyjne w anglojęzycznych tłumaczeniach prozy Janusza Korczaka; Małgorzata Misiak (2021) wskazuje na różnice między francuskim a polskim systemem interpunkcyjnym jako trudność w przekładzie *Belle du Seigneur* Alberta Cohena.

Szczególnie owocne okazuje się zestawianie norm przestankowania, które znacząco się od siebie różnią i zmuszają tłumacza do konfrontowania użycia poszczególnych znaków, ale też do szukania rozwiązań pozainterpunkcyjnych. Języki europejskie, których systemy przestankowania w większości wywodzą się od łaciny i zdawałoby się powinny mieć więcej

punktów wspólnych niż różnic, można podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich, do której należy polszczyzna, wiąże interpunkcję z podziałami składniowo-logicznymi. Druga korzysta ze znaków przestankowych do oznaczania pauz oddechowo-intonacyjnych i wydzielenia jednostek znaczeniowych, przedkładając je ponad podziały wynikające z budowy zdania. Przekład między językami należącymi do różnych grup będzie wymagał większej czujności i wrażliwości na interpunkcyjne wybory autora. Przykładem takiej pary języków są polski z niezmienną od prawie stulecia normą składniową i włoski z interpunkcją nazywaną przez samych Włochów komunikacyjną (Ferrari 2017; Ferrari et al. 2018), w której wiele reguł ma charakter fakultatywny. Specyfika użycia znaków przestankowych w obu tych językach zachęca do pochylenia się nad każdym znakiem z osobna po to, żeby ocenić trudności, jakie może sprawić w przekładzie. Najbardziej interesujący w tym zestawieniu wydaje się myślnik¹ – wielofunkcyjny w polszczyźnie i używany niemal wyłącznie do wydzielenia wtrąceń w języku włoskim.

Celem niniejszego artykułu jest zestawienie kontekstów, w których po polsku stosuje się myślnik, z ich włoskimi odpowiednikami, w których muszą pojawić się inne rozwiązania interpunkcyjne lub modyfikacje leksykalne i składniowe. Skontrastowanie przykładów ilustrujących realizację dwóch odrębnych norm przestankowania ujawnia techniki przekładowe, które należy zastosować, żeby uniknąć kalkowania interpunkcji i mechanicznego przepisywania znaków.

2. Myślnik w polskiej i włoskiej normie przestankowania

O ile zasady polskiej interpunkcji wynikają z podziałów składniowych (Jodłowski 2002: 23; Podracki 2005: 13), o tyle kryteria przestankowania we współczesnym języku włoskim wiążą się z semantyką i pragmatyką tekstu (Ferrari 2017: 153; Ferrari et al. 2018: 25–33). „Ugramatycznienie” polskiej interpunkcji, czyli przypisanie znakom przestankowania roli „wykładnika stosunków składniowo-logicznych”, jak nazywa ten proces Stanisław Jodłowski (2002: 7), dokonało się w XIX wieku. Wcześniej, przez stulecia, podobnie jak w większości języków europejskich w polszczyźnie obowiązywały przepisy retoryczno-intonacyjne. To właśnie Jodłowskiemu i jego *Zasadom pisowni polskiej i interpunkcji* (1936) zawdzięczamy

¹ Przez myślnik, za Adamem Wolańskim (2008: 54), rozumiem znak przestankowy i znak o funkcji edytorskiej oznaczany we współczesnym piśmiennictwie za pomocą pauzy (—) lub półpauzy (–).

współczesną normę przestankowania, która od tamtego czasu uległa jedynie dwóm nieznacznym modyfikacjom².

Powiązanie zasad przestankowania ze składnią – przynajmniej na poziomie normy – nastąpiło w XIX wieku również we Włoszech (Antonelli 2008; Foremniak 2014: 204–215). W praktyce do końca XX wieku mówić można raczej o dwóch nurtach: składniowym, opisywanym przez Bice Mortarę Garavelli (2003) i Antonia Frescarolego (2009), i prozodycznym, na który uwagę zwraca Harro Stammerjohann (1992). Opracowania opisujące zasady interpunkcji języka włoskiego w ostatnim dziesięcioleciu, zamiast godzić dwa przeciwstawne podejścia, skupiają się raczej na komunikacyjnej roli przestankowania i jego związkach z semantyką i pragmatyką tekstu, a kwestie składni i prozodii odsuwają na dalszy plan (Ferrari et al. 2018; Lombardi Vallauri 2019).

W polskim systemie interpunkcyjnym, od czasów pierwszych prób jego kodyfikacji w podręcznikach Onufrego Kopczyńskiego (1778, 1780 i 1783), myślnik wyróżnia się jako znak wielofunkcyjny i bezpieczny. Polskie podejście do myślnika jest bliskie angielskiemu, według którego – jak określił to David Crystal (2015: 144) – jest on najłatwiejszym w użyciu znakiem przestankowym, jeśli chodzi o oddzielanie od siebie części znaczeniowych w obrębie zdania³. Łatwość użycia wiąże się z bezpieczeństwem stosowania i fakultatywnym charakterem zasad – autorskie wstawienie myślnika dużo łatwiej obronić niż odbiegające od normy użycie przecinka. W polskim piśmiennictwie wielofunkcyjność myślnika podkreślał Jan Miodek (1983: 377): „Znakiem interpunkcyjnym, który mógłby uchronić przed wieloma błędami, jest myślnik. Chodzi mi przede wszystkim o miejsca pauz intonacyjnych, które – nie pokrywając się z granicami składniowymi – zaznaczane są najczęściej przecinkiem”.

Zgodnie z *Zasadami pisowni i interpunkcji* zawartymi w części wprowadzającej do *Wielkiego słownika ortograficznego PWN* (Polański 2016: 137–140) możemy go użyć w jedenastu różnych kontekstach, z których większość prócz funkcji składniowej uwzględnia również jedną z trzech następujących: typograficzną, prozodyczną lub emotywną. Jeśli pominiemy typograficzne zastosowanie myślnika jako znaku sygnalizującego początek kwestii w dialogu literackim i wydzielającego komentarz narratora, pozostaną nam trzy konteksty, w

² W 1956 roku Komitet Językoznawczy PAN uznał użycie przecinka przy wyrażeniach imiesłowowych za regułę, z możliwością pomijania go przy imiesłowach niemających określeń (Jodłowski 2002: 13). Przepisy interpunkcyjne w tym zakresie jeszcze bardziej uprościła Komisja Kultury Języka PAN, która opowiedziała się za wydzielaniem przecinkami wszystkich imiesłowowych równoważników zdań. Zasadę tę opisał Edward Polański w *Nowym słowniku ortograficznym PWN* (1997: CIII).

³ „It is the easiest of marks to separate units of sense, whether sentences or parts of sentences” (Crystal 2015: 144).

których użycie tego znaku jest jednoznaczne i w niewielkim stopniu wynikające z interpretacji piszącego:

1. oznaczanie domyślnych członów zdania (np. *Z gryzmoleniem tak jak z trunkiem: zakosztujesz – wstrząśnie tobą albo i zemdli; pociągniesz drugi raz – miło⁴.*)
2. wprowadzanie elementów wyliczenia w zapisie kolumnowym (np.: *Następujące znaki interpunkcyjne służą do oddzielania składników wypowiedzi:*
– kropka
– średnik
– przecinek.)
3. wyznaczanie relacji (np. *mecz Legia – Polonia, trasa Warszawa – Kraków*).

Pozostałe zastosowania w znacznej mierze podlegają autorskiej kreacji i interpretacji:

1. przed wyrażeniem uogólniającym to, co zostało uprzednio scharakteryzowane w sposób szczegółowy
2. do oznaczenia pauzy retorycznej, momentu zawieszenia głosu
3. przed elementem zaskakującym
4. po rozbudowanym członie zdania
5. w celu uniknięcia dwuznaczności.

Ponadto podwójnie użyty myślnik jest obok przecinków i nawiasów znakiem wydzielałym wtrącenia.

W porównaniu z polszczyzną norma przestankowania współczesnego języka włoskiego znacznie ogranicza zastosowania myślnika i sprowadza je do jednej funkcji – wydzielenia wyrażen lub zdań wtrąconych. O myślniku mówi się zatem po włosku niemal zawsze w liczbie mnogiej (*le lineette*) jako o znaku złożonym z dwóch elementów, z których pierwszy otwiera, a drugi zamyka wtrącenie. W ten sposób opisuje użycie myślnika Simone Fornara (2010: 96), który w liczącym 128 stron podręczniku do interpunkcji poświęca mu niespełna pół strony. Podobne proporcje – oszczędny komentarz na temat myślnika wobec znacznie obszerniejszej charakterystyki innych znaków – znajdziemy w podręcznikach Antonia Frescarolego (2003: 123–126), Bice Mortary Garavelli (2008: 105–107) i Franceski Serafini (2012: 67–74). Każdy z autorów wyodrębnia również zastosowanie myślników w funkcji pauz dialogowych, jednak jest to rozwiązanie coraz rzadsze we włoskiej praktyce wydawniczej. Partie dialogowe ujmuje

⁴ Ten i kolejne przykłady w wyliczeniu kontekstów użycia myślnika pochodzą z *Wielkiego słownika ortograficznego PWN* (Polański 2016: 137–140).

się zwykle w cudzysłów typograficzny lub ostrokątny francuski, a od wypowiedzi narratora oddziela się je przecinkiem⁵.

O pojedynczym użyciu myślnika pisze Fiammetta Longo (2018: 141–153). Wyodrębnia przy tym dwa osobne znaki interpunkcyjne: *lineette doppie* (podwójne myślniki) używane do wydzielania wtrąceń, i *lineetta singola* (pojedynczy myślnik), któremu przypisuje funkcję komunikatywną, zbliżoną do polskich użyc podlegających autorskiej kreacji i interpretacji. Należy jednak podkreślić, że żadne z opisywanych przez autorkę zastosowań tego znaku nie jest dla języka włoskiego typowe, a przedstawione przykłady pochodzą z tekstów literackich i są raczej indywidualnym (a w większości przypadków również okazjonalnym) wyborem autorów, niż odzwierciedleniem obowiązującej normy.

Mnogość polskich kontekstów użycia myślnika będzie zatem wyzwaniem dla tłumacza przekładającego polskie teksty na język włoski i zmusi go nie tylko do poszukiwań innych rozwiązań interpunkcyjnych, lecz także do posługiwania się środkami składniowymi i leksykalnymi.

3. Materiał językowy i metoda analizy

Wybrany do badania materiał językowy to zbiór reportaży Mariusza Szczygła *Nie ma* opublikowany w 2018 roku przez wydawnictwo Dowody na Istnienie. W roku 2019 książka została nagrodzona Literacką Nagrodą Nike, a w 2021 w plebiscycie czytelników określona mianem najlepszej publikacji spośród nagrodzonych we wszystkich 25 edycjach Nagrody. W czerwcu 2021 roku nakładem wydawnictwa Nottetempo ukazało się włoskie wydanie tomu w przekładzie Marzeny Borejczuk. Z zebranych w polskim wydaniu 29 reportaży 17 zostało przetłumaczonych na język włoski. Ich kolejność we włoskim tomie jest inna niż w oryginale.

Klarowny i pozbawiony skomplikowanej składni język reportaży literackich Szczygła wydaje się przyjazny tłumaczowi. Jednak ciekawe i różnorodne użycia myślnika – znaku często używanego przez autora – mogą okazać się wyzwaniem w procesie przekładu na język włoski.

Wyekscerpowane z polskiego i włoskiego tomu konteksty użycia myślnika zostały poddane analizie kontrastywnej. Jej pierwszy etap obejmował badanie ilościowe i zestawienie polskich zastosowań myślnika z rozwiązaniami zaproponowanymi przez tłumaczkę. Z analizy

⁵ Z analizy przeprowadzonej przez agencję literacką Oblique Studio (<http://www.oblique.it>) w 2013 roku wynika, że z dziesięciu największych włoskich wydawnictw (Adelphi, Bompiani, Einaudi, Feltrinelli, Garzanti, Guanda, Minimum Fax, Mondadori, Newton Compton, Salani) tylko jedno (Einaudi) stosuje w swoich publikacjach zapis dialogów z użyciem myślników. Pozostałe posługują się w tym kontekście cudzysłowem.

wyłączone zostały reportaże, które nie znalazły się we włoskim wydaniu tomu. Drugi etap analizy miał charakter jakościowy i służył wyodrębnieniu i nazwaniu zastosowanych strategii i technik przekładowych⁶. Do jego przeprowadzenia wykorzystane zostało narzędzie Atlas.it, ułatwiające gromadzenie, opisywanie i klasyfikowanie materiału językowego. Celem tej części analizy było rozpoznanie mechanizmów interpunkcyjnych, składniowych i leksykalnych pozwalających przełożyć treść i zachować styl autora tam, gdzie mechaniczne przepisanie zastosowanego w oryginale znaku przestankowania byłoby sprzeczne z normą językową.

4. Myślnik w prozie Mariusza Szczygła i w jej przekładzie na język włoski

Zastosowania myślnika w analizowanym zbiorze reportaży nie tylko świetnie ilustrują wyliczone w opracowaniach normatywnych funkcje tego znaku, lecz także zachęcają do ich doprecyzowania. W kolejnych punktach skomentowane zostały częstość użycia myślnika w polskim i włoskim tekście oraz poszczególne funkcje polskiego myślnika wraz ze sposobami ich przekładu na język włoski.

4.1. Frekwencja użycia myślnika w oryginale i w przekładzie

Już wstępna analiza ilościowa materiału językowego wykazuje dużo większą liczbę kontekstów użycia myślnika w polskiej części korpusu. Na ponad tysiąc wystąpień w oryginalnym tekście⁷ przypadają 44 użycia myślnika we włoskim przekładzie. Najważniejszym powodem tej dysproporcji jest sposób oznaczania partii dialogowych i oddzielania od nich wypowiedzi narratora. W polskim tekście w obu tych kontekstach użyte zostały myślniki, we włoskim pojawiają się cudzysłowy i przecinki. Po oddzieleniu tej części materiału językowego dysproporcja wciąż jest znaczna, bo ponad dziesięciokrotna (474 wystąpień myślnika w polskim tekście w funkcji innej niż wydzielenie kwestii dialogowych i wypowiedzi narratorskich). Dane liczbowe są w tym kontekście nie tylko potwierdzeniem odmienności polskiej i włoskiej normy w zakresie użycia myślnika, lecz także dowodem wysiłku tłumaczki, która dla każdego z polskich użyć musiała znaleźć właściwe językowi włoskiemu rozwiązanie.

⁶ Przyjmuję definicję strategii i techniki (procedury) przekładowej za Marią Piotrowską (2006: 227): „**strategia**: globalne podejście (polityka) tłumacza zorientowane na cel i kontekst zadania przekładowego; metoda przyjęta w stosunku do konkretnego transferu komunikatu z języka wyjściowego do docelowego; **technika (procedura) przekładowa**: konkretne rozwiązanie proceduralne przyjęte przy wypełnianiu luki tłumaczeniowej w zetknięciu z problemem przekładowym”.

⁷ Jak zaznaczono wcześniej, w analizie uwzględnia się tylko reportaże przełożone na język włoski, a zatem 17 z 29 polskich tekstów zebranych w tomie.

4.2. Funkcje myślnika w polskim tekście i techniki ich przekładu

Mariusz Szczygieł używa myślnika niemal na każdej stronie swojej książki. Duża liczba wystąpień tego znaku nie jest jednak cechą, która zwraca uwagę czytelnika podczas pierwszej lektury tekstu. Analiza poszczególnych kontekstów pozwala wyodrębnić różnorodne funkcje myślnika, potwierdzające jego uniwersalność w polskiej normie przestankowania.

4.2.1. Myślnik wydzielający partie dialogowe i wypowiedzi narratora tekstu

Z kronikarskiego obowiązku i w celu uporządkowania całego badanego materiału należy w pierwszej kolejności wymienić użycia o najwyższej frekwencji, zastrzegając przy tym, że wynikają z przyjętego przez wydawnictwo i najpowszechniejszego w polskiej normie edytorskiej sposobu wydzielania dialogów. Wydawnictwo Dowody na Istnienie stosuje w tej funkcji półpauzę, a więc znak graficznie tożsamy z myślnikiem użytym w funkcji interpunkcyjnej. Włoski wydawca Nottetempo ujął partie dialogowe w cudzysłowy typograficzne w charakterystycznym dla języka włoskiego zapisie z cudzysłowem otwierającym u góry. Przykłady 1 i 2 ilustrują oba sposoby zapisu dialogów.

(1) – *Czyją biografię?*

– *Nie wiem. Jakąś biografię.* (s. 141)⁸

(2) “*Una biografia di chi?*”

“*Che ne so. Una biografia*”. (s. 211)

Szerszego komentarza, na który nie ma miejsca w tym artykule, wymaga kolejność znaków zamykających zdanie w miejscach ich zbiegu z cudzysłowem. W przeciwieństwie do języka polskiego, który jednoznacznie rozstrzyga tę kwestię, rozwiązania stosowane w języku włoskim charakteryzuje fakultatywność, dlatego publikacje różnych wydawnictw różnią się pod tym względem.

Wypowiedzi narratora, wydzielane w polskim tekście myślnikami, w tekście włoskim oddzielane są przecinkiem stawianym przed cudzysłowem (przykłady 3 i 4).

(3) – *W alei Najświętszej Maryi Panny są budy z kebabem – powiedział.* (s. 176)

(4) “*Nel viale della Beata Vergine Maria ci sono alcuni baracchini che vendono kebab,*”
aveva detto. (s. 53)

⁸ W tym i w kolejnych przykładach w nawiasach podaję numer strony odpowiednio polskiego i włoskiego wydania. Dla zachowania przejrzystości tekstu pomijam dane bibliograficzne obu tomów przytoczone wcześniej.

Oznaczenie kwestii dialogowych za pomocą myślników pozwala odróżnić je od kwestii niewypowiedzianych (monologów wewnętrznych, pomyślanych), ujmowanych w cudzysłowy (przykład 5). Zastosowane we włoskim tomie rozstrzygnięcie stawia na równi wypowiedź dialogową (przykłady 2 i 4) i monolog wewnętrzny postaci (przykład 6).

(5) „*Pomyślałem to czy powiedziałem*” – *zastanawia się*. (s. 326)

(6) “*L’ho pensato o l’ho detto*”, *si chiede*. (s. 33)

Użycie myślników do wydzielenia partii dialogowych wprowadza graficzne rozróżnienie między kwestią wygłoszoną a pomyślaną. Zapis w cudzysłowie zastosowany we włoskim tomie nie daje takiej możliwości, a odróżnienie myśli bohatera od jego wypowiedzi wymaga skorzystania ze środków leksykalnych.

4.2.2. *Myślnik wydzielający wtrącenia*

Ta funkcja myślnika jest dominująca w języku włoskim i tożsama z jedną z tych, które znak może pełnić w polszczyźnie. Zadanie tłumacza jest zatem ułatwione i pozwala na przekład interpunkcji jeden do jednego, jak w przykładach 7 i 8.

(7) *Przyjemność – jak dawno zauważyła ludzkość – jest niewielka, jeśli się nią z kimś nie podzielimy*. (s. 19)

(8) *Il piacere – cosa ben nota al genere umano – è modesto se non viene condiviso con gli altri*. (s. 90)

Nie zawsze jednak tłumaczka decyduje się na mocne graficznie wydzielenie wtrącenia myślnikami. W niektórych kontekstach zastępuje je przecinkami, które w mniejszym stopniu oddzielają informację od reszty zdania (przykłady 9 i 10).

(9) *Ponieważ w jego – kiedyś wspaniałym – Sadzeniu drzew nie ma niczego, co być powinno*. (s. 203–204)

(10) *Perché nella sua Piantagione degli alberi, un tempo magnificata, non c’è niente di tutto ciò che dovrebbe esserci*. (s. 43–44)

W języku włoskim, podobnie jak w polskim, wydzielenie wtrąceń za pomocą znaków przestankowych jest hierarchiczne. Najślabiej wyodrębniają przecinki, mocniej myślniki, a najmocniejszy efekt wydzielenia tekstu wtrąconego dają nawiasy (Mortara Garavelli 2003: 105–109; Polański 2016: 139). Decyzja tłumaczki o zmianie znaków i skorzystanie z najśłabszej

formy wyodrębnienia wtrąconych słów nadaje im inny charakter i przyspiesza tempo lektury. Wtrącenie nie jest już graficznie wyeksponowane, a jego treść w mniejszym stopniu zatrzymuje uwagę czytelnika.

4.2.3. *Myślnik jako znak opuszczenia*

Myślnik w tej funkcji jest znakiem, którego zastosowanie nie wymaga namysłu ani autorskiej interpretacji. Zazwyczaj zastępuje użyty wcześniej czasownik, do którego odnosi się kolejne dopełnienie. W języku włoskim znakiem pominięcia fragmentu tekstu jest przecinek (Serianni 2006: 74), jednak autorka przekładu częściej posługuje się w tym kontekście dwukropkiem (przykłady 11 i 12).

(11) *Nagle minispódniczki okazują się burżuazyjno-rewizjonistyczną degeneracją. Długie włosy – kontestacją. Brak piosenek o miłości do Wodza – dywersją. Śpiewanie po prostu o miłości – dekadencją. Granie rocka – bezprzykładną degeneracją. Geometryczne kształty dekoracji – dywersją do kwadratu.* (s. 203)

(12) *D'improvviso le minigonne diventano l'emblema della degenerazione. I capelli lunghi: della contestazione. La mancanza di canzoni sull'amore per il Leader: sovversione. Il fatto di cantare d'amore e basta: decadenza. Di suonare il rock: depravazione. Le decorazioni geometriche: complottismo.* (s. 42–43)

Podczas gdy w polszczyźnie myślnik pojawia się w miejscu czasownika *jest/są* lub zaimka *to* pełniącego funkcję łącznika w orzeczeniu imiennym, we włoskim tekście orzeczenie często zostaje ujawnione, jak w przykładach 13 i 14.

(13) *Kubota – słynne w Polsce klapki z Chin.* (s. 275)

(14) *Le Kubota **sono** ciabatte di plastica prodotte in Cina e famose in Polonia.* (s. 75)

Równie częste jak odwołanie się do rozwiązań leksykalnych, czyli zastąpienie myślnika, który został użyty w polskim tekście, czasownikiem, jest pominięcie orzeczenia bez oznaczenia go na poziomie interpunkcji. W przykładzie 15 kolejne użycia czasownika zastąpione zostały myślnikami. We włoskim tekście (przykład 16) czasownik *è* również został pominięty, ale opuszczenia nie zostały oznaczone żadnym znakiem interpunkcyjnym.

(15) *Czyli powiedz mi jeszcze raz: vstupenka to bilet do teatru, jizdenka – bilet na tramwaj, a letenka – na samolot?* (s. 44)

- (16) *Dimmi se ho capito bene vstupenka è un biglietto per il teatro, jizdenka è un biglietto per il tram, e letenka per l'aereo, giusto?* (s. 13)

Różnorodność rozwiązań interpunkcyjnych (przecinek, dwukropek, brak interpunkcji) w kontekstach, w których w polszczyźnie można mówić o automatyzmie w wyborze znaku (myślnik jako jedyny znak opuszczenia), świadczy o dużo większej elastyczności włoskiej normy przestankowania.

4.2.4. Myślnik przed przydawką rzeczowną

O myślniku w tej funkcji Stanisław Jodłowski (2002: 237) pisał, że służyć ma „szczególnemu jej [przydawki] uwydatnieniu”. Rzeczywiście emfazę widać już na poziomie graficznym – wydzielony spacjami myślnik spowalnia lekturę i przygotowuje czytelnika na kolejną informację. Włosi nie wprowadzają tak mocnego przystanku w lekturze i stosują w podobnych kontekstach mniej wyodrębniające się z tekstu przecinek (przykłady 17 i 18) lub dwukropek (przykłady 19 i 20).

- (17) *Tlo sylwetki mężczyzny – błękitna woda, która ma być symbolem życia, w książce jest popielate. Tlo sylwetki kobiety – oliwkowa ziemia, która ma być symbolem przemijania, jest ciemnoszare.* (s. 201)
- (18) *Lo sfondo dietro la figura maschile, un'acqua azzurra che vorrebbe rappresentare la vita, è grigio cenere. Quello dietro la figura femminile, un suolo verde oliva che dovrebbe simboleggiare lo scorrere del tempo, è grigio scuro.* (s. 40)
- (19) *O, to musi być tam moje nazwisko i imię – Szczygieł Jerzy.* (s. 43)
- (20) *Be', ci devono essere il mio cognome e il mio nome: Szczygieł Jerzy.* (s. 12)

To właśnie te dwa znaki przestankowe (przecinek i dwukropek) będą w języku włoskim najczęstszymi odpowiednikami polskiego myślnika w jego funkcji ematywnej i prozodycznej.

4.2.5. Myślnik wprowadzający definicję lub komentarz

Tak użyty myślnik wiąże się często z wysunięciem na początek zdania członu, na który ma padać akcent logiczny, i powiązaniem go z pozostałymi informacjami jedynie za pomocą znaku interpunkcyjnego (przykład 21).

- (21) *Książki – kto chciał, to brał.* (s. 136)
- (22) *I libri, chi voleva se li portava via.* (s. 205)

Myślnik w tej funkcji nie występuje we włoskiej normie, jednak sama konstrukcja – wysunięcie dopełnienia lub okolicznika na pierwszą pozycję w zdaniu – jest częsta w języku mówionym. Podkreśla się ją zaimkiem anaforycznym (w przykładzie 22 do rzeczownika *libri* ‘książki’ nawiązuje zaimek osobowy w bierniku *li* ‘je’ – dosł. ‘ich’, bo *libro* ‘książka’ ma po włosku rodzaj męski). W piśmie zmianę szyku oznacza się przecinkiem.

Zapis charakterystyczny dla definicji sprawdza się również wtedy, gdy jakieś pojęcie lub stwierdzenie chcemy opatrzyć komentarzem (przykład 23).

(23) *Jeśli widzicie faceta, który spieszy do monopolowego, a na stopach ma białe przybrudzone skarpetki i klapki, stopa zaś z tych kłapek wysuwa mu się do przodu, na sto procent są to **klapki Kubota**. Za osiem złotych para – odbiorą seksapil każdemu.*
(s. 176)

(24) *Se vi capita di vedere un tizio che si dirige a passo lesto verso un negozio di alcolici, porta calzini bianchi non propriamente candidi e un paio di ciabatte da cui spuntano le dita dei piedi, allora sono al cento per cento **le Kubota**. 8 złoty al paio. Tolgono il sex appeal a chiunque.* (s. 53)

Komentarz dotyczy w tym przypadku rzeczownika, o którym była mowa wcześniej (*klapki Kubota – le Kubota*). Myślnik oddziela tu nie człon nadrzędny od informacji na jego temat, lecz dwa stwierdzenia odnoszące się do wcześniej opisywanego przedmiotu. Ustanawia między nimi relację zależności, podkreślającą ironiczny wydźwięk całej wypowiedzi. W przekładzie na język włoski stwierdzenia zostały rozdzielone za pomocą kropki, a więc znaku najmocniejszego podziału składniowego. Tracimy w ten sposób relację zależności, ale pozwalamy dobitniej wybrzmieć obu stwierdzeniom, a drugiemu z nich nadajemy charakter konkluzji odnoszącej się do całego akapitu. Uzyskany efekt nie wpływa na treść fragmentu, ale zmienia ton przekazu i inaczej szereguje zawarte w nim informacje.

4.2.6. Myślnik oznaczający moment zawieszenia głosu

Ta emotywno-prozodyczna funkcja myślnika w opisywanej jako logiczno-składniowa interpunkcji języka polskiego może być wykorzystywana do modelowania tekstu zgodnie z zamysłem autora. Szczygieł nie korzysta z niej często, ale przykłady takiego użycia pojawiają się w zbiorze *Nie ma*. Pokrewny tak zastosowanemu myślnikowi jest, zarówno w polszczyźnie, jak i w języku włoskim, wielokropek, z którego korzysta w takich kontekstach tłumaczka

reportaży. Przyjrzyjmy się fragmentowi, w którym przesunęła moment zawieszenia głosu poprzez użycie zarówno wielokropka, jak i dwukropka (przykłady 25 i 26).

(25) *Wracał więc do domu i nie było rady – płakał.* (s. 198)

(26) *Quindi tornava a casa e... niente da fare: ricominciava a piangere.* (s. 127)

Wielokropek w przekładzie pojawia się wcześniej niż w tekście oryginału – już po spójniku *i* (po włosku *e*), a w miejscu polskiego myślnika został użyty dwukropek. Sam moment zawieszenia głosu – po włosku bardziej naturalny tuż po wypowiedzeniu spójnika łączącego – sygnalizuje wielokropek. Dwukropek natomiast wyznacza, podobnie jak użyty w polskim zdaniu myślnik, miejsce podziału składniowego i wprowadza informację precyzującą czy też wyjaśniającą zapowiedziane wydarzenia. O takiej właśnie funkcji włoskiego dwukropka piszą Luca Cignetti i Simone Fornara (2014: 96): „wprowadza wyjaśnienie, konkluzje, konsekwencje lub opis”⁹. Jest to zatem znak, którego niektóre użycia w języku włoskim odpowiadają zastosowaniom polskiego myślnika, o których więcej w punkcie 4.2.7.

4.2.7. *Myślnik po członie zdania, który wymaga wyjaśnienia*

Kolejne analogie między polskim myślnikiem a włoskim dwukropkiem wiążą się z funkcją wprowadzania wyjaśnienia, którą obydwa znaki mogą pełnić. Dobrze ilustruje ją fragment reportażu *Rzeczy po prostu dzieją się* (przykłady 27 i 28).

(27) *Przeczytałam, że tulipany są we wszystkich kolorach – białym, różowym, czerwonym, żółtym, fioletowym... we wszystkich poza niebieskim.* (s. 331)

(28) *Ho letto che ci sono i tulipani di tutti i colori: bianchi, rosa, rossi, gialli, viola... tutti, tranne blu.* (s. 38)

Informacja wydzielona od pierwszej części zdania myślnikiem została we włoskiej wersji wprowadzona po dwukropku. Wyjaśnienie ma w tym wypadku postać przykładowego wyliczenia, uzupełnionego o doprecyzowanie wskazujące na odstępstwo od reguły (*poza niebieskim*). Podobną funkcję dwukropka obserwujemy we fragmencie reportażu *Gwiazda wszystkich willi* (przykłady 29 i 30).

(29) *Tak architekt nawiązuje do barwy, którą przynosi pod powiekami gość – cała dzielnica Střešovice jest pełna zieleni.* (s. 213)

⁹ Tłumaczenie własne.

(30) *In questo modo l'architetto richiama il colore che l'ospite porta impresso nelle pupille: tutto il quartiere Strěšovice è infatti verdeggiante.* (s. 152)

Człon zdania złożonego dodany po myślniku (we włoskiej wersji po dwukropku) zawiera niezbędne do zrozumienia całości wyjaśnienie. Dwudzielna konstrukcja wypowiedzenia wpływa na strukturę tematyczno-rematyczną, odwołując moment poznania nowej informacji.

W tym samym reportażu myślnik użyty w innym kontekście w podobnej funkcji został przełożony za pomocą środków leksykalnych i zmiany szyku zdania.

(31) *Mogą nadejść wojna i choroba – nad nimi nikt nie zapanuje.* (s. 208)

(32) *Le guerre e le malattie non si possono comandare.* (s. 146)

Dwudzielna konstrukcja polskiego zdania została w tym fragmencie sprowadzona do krótkiego stwierdzenia (dosł. „Nad wojnami i chorobami nie można zapanować”). Myślnik rozdzielający w polskim zdaniu dwa bloki informacji stopniuje napięcie – pierwszy człon zdania złożonego wprowadza negatywną informację, do której po myślniku dodana zostaje kolejna o jeszcze większym ładunku emocjonalnym. Włoskie zdanie pojedyncze nie tyle buduje napięcie, które daje się wyczuć w polskiej wersji, ile stanowczo definiuje zagrożenie. Rezygnacja z myślnika nie tylko skraca komunikat, lecz także zmienia jego wartość emotywną.

5. Wnioski

Strategię, którą przyjęła wobec interpunkcji Marzena Borejczuk, włoska tłumaczka reportażu Szczygła, można za Marią Piotrowską (2006: 223–224) zaklasyfikować do grupy strukturalnych, bo wiąże się ona z ingerencją w konstrukcję tekstu i wymaga jej modyfikacji. Przydatne okazuje się również podejście pragmatyczne, jako że właściwe przełożenie interpunkcji wymaga zmiany perspektywy, konieczności dodania wyjaśnień i rozpoznania wyznaczonej za pomocą znaków przestankowych hierarchii elementów budujących tekst. Wyodrębnione konteksty zawierające myślnik pozwalają wyróżnić następujące techniki przekładu:

- rozwiązania interpunkcyjne sprowadzające się do zastąpienia myślnika innym znakiem wewnątrzzdaniowym zgodnie z włoską normą i właściwym dla tego języka uzusem; w przypadku myślnika najczęściej stosowane będą przecinek (do wydzielenia wtrąceń, oznaczania pominiętych członów zdania), dwukropek (do wprowadzania wyjaśnień,

komentarzy, dopowiedzeń) i wielokropek (do oznaczania funkcji prozodycznych – zawieszenia głosu, pauz intonacyjnych i retorycznych);

- rozwiązania składniowe polegające na zmianie szyku zdania i wprowadzeniu dodatkowych podziałów składniowych (zastąpienie myślnika kropką);
- rozwiązania leksykalne wymagające dodania elementów precyzujących znaczenie (ujawnienie pominiętego członu zdania i rezygnacja ze znaku interpunkcyjnego).

Wśród znaków interpunkcyjnych odpowiednikami polskiego myślnika będą zatem – zależnie od znaczenia i kontekstu – przecinek, dwukropek i wielokropek. Ich zastosowanie nie może być jednak mechaniczne, bo w wielu przypadkach trafniejsze i bliższe oryginałowi okazują się rozwiązania ingerujące w składnię i uzupełniające leksykę tekstu.

Przeprowadzona na niewielkim korpusie analiza użycia myślnika zachęca do dalszych nad nim badań o charakterze kontrastywnym w celu wypracowania rozwiązań, które ułatwią pracę tłumaczy i pozwolą uwrażliwić ich na kwestię przekładu interpunkcji. Tego rodzaju analizy mogą się również okazać przydatne w dydaktyce przestankowania, często zaniedbywanej w kontekście nauczania języków obcych.

Bibliografia

- Antonelli, Giuseppe (2008) „Dall’Ottocento a oggi”. [W:] Bice Mortara Garavelli (red.) *Storia della punteggiatura in Europa*. Roma–Bari: Laterza; 178–210.
- Borodo, Michał (2020) *English Translations of Korczak’s Children’s Fiction. A Linguistic Perspective*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Cignetti, Luca, Simone Fornara (2014) *Il piacere di scrivere. Guida all’italiano del terzo millennio*. Roma: Carrocci.
- Ferrari, Angela (2017) „Il fondamento comunicativo della punteggiatura italiana contemporanea: il caso della virgola e del punto e virgola”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis – Studia de Cultura* IX/1; 152–165.
<https://doi.org/10.24917/20837275.9.1.14>.
- Ferrari, Angela et al. (2018) *La punteggiatura italiana contemporanea. Un’analisi comunicativo-testuale*, Roma: Carrocci.
- Foremniak, Katarzyna (2014) *O sztuce przestankowania w Polsce i we Włoszech*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ferrari, Angela et al. (2018) *La punteggiatura italiana contemporanea. Un’analisi comunicativo-testuale*. Roma: Carrocci.

- Fornara, Simone (2010) *La punteggiatura*. Roma: Carocci.
- Frescaroli, Antonio (2003) *La punteggiatura corretta. La punteggiatura efficace*. Milano: De Vecchi.
- Jodłowski, Stanisław (2002) *Zasady interpunkcji. Podręcznik*. Kraków: Wydawnictwo Tomasz Strutyński.
- Kopczyński, Onufry (1778) *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę I*. Warszawa: Drukarnia Xięży Pijarów.
- Kopczyński, Onufry (1780) *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę II*. Warszawa: Drukarnia Xięży Pijarów.
- Kopczyński, Onufry (1783) *Grammatyka dla szkół narodowych na klasę III*. Warszawa: Drukarnia Xięży Pijarów.
- Kubaszczyk, Joanna (2016) *Faktura oryginału i przekładu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lombardi Vallauri, Edoardo (2019) „Le sette virgole dell'italiano per una didattica di base”. [W:] Angela Ferrari et al. (red.) *Punteggiatura, sintassi, testualità nella varietà dei testi contemporanei*. Firenze: Franco Cesati; 263–276.
- Miodek, Jan (1983) „Niedoceniany myślnik”. *Język Polski* 4–5; 376–378.
- Misiak, Małgorzata (2021). „L'edition polonaise de Belle du Seigneur d'Albert Cohen ou des perturbations du style dans la traduction”. *Stylistyka* 12; 193–206.
- Mortara Garavelli, Bice (2003). *Prontuario di punteggiatura*, Roma–Bari: Laterza.
- Piotrowska, Maria (2006) „Czy znajomość strategii jest w warsztacie każdego tłumacza niezbędna? (O strategii teoretycznie)”. *Przekładaniec. Poezja i Proza Przekładu* 17; 217–230.
- Podracki, Jerzy (2004) *Nowy słownik interpunkcyjny języka polskiego z zasadami przestankowania*. Warszawa: Świat Książki.
- Polański, Edward (1997) *Nowy słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Polański, Edward (2016) *Wielki słownik ortograficzny PWN z zasadami pisowni i interpunkcji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Polański, Edward, Marek Szopa, Ewa Dereń (2010) *Poradnik interpunkcyjny*. Katowice: Videograf Edukacja.
- Serianni, Luca (2006) *Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET.

Stammerjohann Harro (1992) „Punteggiatura contrastiva: tedesco-francese-italiano”. [W:] Emanuela Cresti, Nicoletta Maraschio, Luca Toschi (red.) *Storia e teoria dell'interpunzione. Atti del Convegno Internazionale di Studi (Firenze, 19–21 maggio 1988)*. Roma: Bulzoni; 539–60.

Szczygieł, Mariusz (2018) *Nie ma*. Warszawa: Dowody na Istnienie.

Szczygieł, Mariusz (2021) *Quello che non c'è*. (tłum.) Marzena Borejczuk. Milano: Nottetempo.

Wolański, Adam (2008) *Edycja tekstów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Wołkowiński, Aleksandr, Lesława Korienowska (2011). „Interpunkcja poetycka a problemy tłumaczenia na język polski wczesnej liryki Anny Achmatowej”. *Przegląd Rusycystyczny* 3; 82–95.